

HUMAN RIGHTS AND MIGRATION LAW CLINIC

STAATLOZE ROMA: KOSOVAARSE EN SERVISCHE NATIONALITEITSWETGEVING

PRAKTISCHE JURIDISCHE NOTA

Féline Schietecatte en Sabah El Boudaati

Coach: Ruben Wissing

Academiejaar: 2022-2023

<https://hrc.ugent.be/clinic/human-rights-and-migration-law-clinic/>

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Situering: Roma in voormalig Joegoslavië	4
2.1. (Voormalig) Joegoslavië: een historisch overzicht	4
2.2. Het conflict tussen Kosovo en Servië	6
2.3. Staatloosheid bij de Roma	6
2.3.1. De Roma in Europa	6
2.3.2. Structurele discriminatie jegens Roma	8
2.3.3. Gevolgen: gebrekkige registratie, staatloosheid	9
3. Juridische vraag.....	12
4. Nationaliteitswetgeving	13
4.1. Kosovaarse wetgeving	14
4.1.1. Overgangsbepalingen	14
4.1.2. Voorwaarden voor nationaliteitsverwerving	15
4.1.3. Procedurele aspecten.....	18
4.2. Servische wetgeving.....	19
4.2.1. Overgangsbepalingen	19
4.2.2. Voorwaarden voor nationaliteitsverwerving	20
4.2.3. Procedurele aspecten.....	24
5. Praktische stappen staatloosheidsprocedure	25
5.1. Het aanschrijven van de ambassades	25
5.2. Opstarten staatloosheidsprocedure	26

1. Inleiding

Deze nota behandelt een relevant aspect voor de juridische bijstand van staatloze Roma uit Kosovo en Servië. Het wil aan praktijkjuristen een leidraad bieden voor de toepassing van de respectieve nationaliteitswetgevingen en het eventuele opstarten van een staatloosheidsprocedure.

Deze leidraad is geschreven door Féline Schietecatte en Sabah El Boudaati, twee studenten van de UGent, in het kader van de *legal clinic* migratierecht in het academiejaar 2022-2023. Deze bestond uit een samenwerking met het pilootproject Opvang & Oriëntatie 'De Blekerij' van het Centrum Algemeen Welzijn (CAW) Oost-Vlaanderen.¹

Het project Opvang & Oriëntatie zet zich in om samen met mannelijke dakloze derdelanders zonder wettig verblijf te zoeken naar een duurzaam perspectief in België, het land van herkomst of een derde land. Om daarop te kunnen focussen, wordt er opvang geboden evenals juridische, psychologische en andere begeleiding. Als studenten bestudeerden we enkele van de behandelde cases en boden we ondersteuning aan zowel de CAW-medewerkers als aan de betrokkenen en hun advocaten.

Deze leidraad is uitgewerkt aan de hand van een concreet dossier dat behandeld werd in samenwerking tussen de *legal clinic* migratierecht en het pilootproject van Opvang & Oriëntatie De Blekerij.

Eén van die mensen die binnen dat kader ondersteund werd, is Arian, een staatloze Roma uit ex-Joegoslavië. De kadertjes doorheen de nota schetsen de situatie van Arian en de moeilijkheden waarmee hij geconfronteerd werd.

¹ CAW, *1 jaar Opvang en Oriëntatie Blekerij*, 2023, <https://www.caw.be/wat-beweegt-er/nieuws/1-jaar-opvang-en-orientatie-blekerij/>.

2. Situering: Roma in voormalig Joegoslavië

2.1. (Voormalig) Joegoslavië: een historisch overzicht

De context waarin de nationaliteitsproblematiek van staatloze Roma zich afspeelt, is voor een groot deel die van het uiteenvallen van de Socialistische Federale Republiek van Joegoslavië (hierna: SFRJ of Joegoslavië) en de chaos die daarmee gepaard ging eind de jaren 1990.

Joegoslavië was ontstaan in 1918 onder regent Aleksandar Karadjordjevic. Hij eiste de totstandkoming op van het koninkrijk van Serven, Kroaten en Slovenen.² Territoriaal gezien bestond Joegoslavië toen uit zes republieken: Bosnië en Herzegovina, Macedonië, Kroatië, Montenegro, Slovenië en Servië (dat ook de regio's van Kosovo en Vojvodina omvatte).³

In 1989 kwamen met de val van de Berlijnse muur, ook de communistische regimes in Europa ten val. Dit werd nog versterkt door het einde van de Sovjet-Unie (USSR). Het communisme kwam ook in Joegoslavië onder druk te staan. Samen met het opkomende nationalisme, zorgde dit eind jaren 1980 en begin jaren 1990 voor een intense politieke en economische crisis in de SFRJ. Het centrale bestuur verzwakte, terwijl er militair gezien ook een nationalistische stroming opkwam. Dit zette zich verder in de politiek: verschillende partijen profileerden zich om voor de onafhankelijkheid van hun republiek te willen gaan. De Joegoslavische identiteit verbrokkelde.⁴

Dit resulteerde in de onafhankelijkheidsverklaringen van Slovenië en Kroatië op 25 juni 1991.⁵ In Slovenië bleef het bij een relatief kort conflict, maar in Kroatië kwam er opstand van de Kroatische Serven. Dit leidde tot een bloedvergieten tussen het Servische en het Joegoslavische leger en de vervolging van Kroaten en niet-Serven. In 1995 kon Kroatië de autoriteit over het gewenste gebied verkrijgen.⁶

Er was ook een conflict ontstaan in de resterende republieken van de SFRJ, waardoor tegen april 1992 ook Macedonië en Bosnië en Herzegovina zich onafhankelijk verklaard hadden. De onafhankelijkheidsverklaring van Macedonië in de herfst van 1991 verliep relatief rustig, die van Bosnië en Herzegovina kende een heel ander karakter. Bosnië en Herzegovina had indertijd een heel etnisch gemengde bevolking, zowel op vlak van religie als nationaliteitsgevoel. Zij verklaarden zich onafhankelijk na een referendum waar 60% voor stemde. Door onenigheid kwam er echter een driestrijd tussen de Bosnische Serven (met het Joegoslavische en Servische leger), de Bosnische Kroaten (met hulp van Kroatië) en daartussen nog de Bosnische moslims. In 3 jaar oorlog vielen er 100.000 doden en ontvluchtten 2 miljoen mensen hun huis.⁷

² C.A. Nielsen, "Yugoslav identity in the interwar period" in J.R. Lampe & U. Brunnbauer (eds.), *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, Londen, Routledge, 2020, 280-289.

³ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), *What is the former Yugoslavia*, <https://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia>.

⁴ ICTY, *The Conflicts*, <https://www.icty.org/en/about/what-former-yugoslavia/conflicts>

⁵ ICTY, *What is the former Yugoslavia?*

⁶ ICTY, *The Conflicts*.

⁷ ICTY, *The Conflicts*.

Kosovo verklaarde zichzelf onafhankelijk in 1991, maar dit werd door de internationale gemeenschap niet erkend. Intussentijd had de SFRJ zich, door het wegvallen en onafhankelijk worden van enkele voormalige republieken, omgevormd tot de Federale Republiek van Joegoslavië (hierna: FRJ).⁸

Uiteindelijk brak in Kosovo een conflict los in 1998. Het Kosovaarse bevrijdingsleger (dat vooral de Albanese gemeenschap vertegenwoordigde die onafhankelijkheid zocht) kwam in opstand tegen de Servische heerschappij. Servië reageerde gewelddadig, waarna veel Albanese Kosovaren op de vlucht sloegen. De NAVO kwam tussen en uiteindelijk kwam men tot een akkoord om de status van Kosovo voorlopig onbepaald te laten.⁹

Toen enkel nog Servië (incl. Kosovo) en Montenegro overbleven, veranderde de naam van de FRJ in Statenunie van Servië en Montenegro. Aan haar bestaan kwam een einde toen in 2006 zowel Montenegro als Servië op twee dagen tijd elk hun onafhankelijkheid verklaarden.¹⁰

In 2008 riep Kosovo voor een tweede keer de onafhankelijkheid uit. Vandaag wordt Kosovo door een groot deel van de staten wereldwijd erkend, maar Servië blijft dit nog altijd tegenwerken.¹¹

Deze recente geschiedenis van conflicten en statenopvolging kende en kent een impact op de bevolking en de nationaliteitswetgeving. De conflicten zorgden er namelijk voor dat heel wat mensen op de vlucht sloegen en het land verlieten. De statenopvolging heeft nieuwe nationaliteiten in het leven geroepen, maar leidde ook tot problemen ten gevolge van de beperkte toegang van nieuwe staten tot oude bevolkingsregisters en de verschillende overgangsbepalingen met betrekking tot de nationaliteit van de nieuwe onafhankelijk geworden landen. Voor Roma is die uitdaging vaak nog groter, aangezien zij vaak nergens geregistreerd zijn.

Arian is geboren begin jaren 1980 in Istog. Vandaag de dag ligt dit in Kosovo, maar toen was dat nog Joegoslavië (SFRJ). De vader van Arian is ook geboren in Istog, maar zijn moeder komt uit het huidige Bosnië en Herzegovina, wat toen ook een deelrepubliek van Joegoslavië was.

Zijn vluchtverhaal begint eigenlijk in Bosnië en Herzegovina, van waaruit Arjans ouders naar Kosovo trokken en er een kind kregen. Nog later verhuisden ze naar de deelrepubliek Kroatië, waar Arjans broers en zus geboren werden en ze begin jaren 1990 huwden.

Toen daar het conflict losbrak, zagen zij zich genoodzaakt het voormalige Joegoslavië achter zich te laten en opnieuw te vluchten, ditmaal richting Duitsland en later België.

⁸ ICTY, *What is the former Yugoslavia?*

⁹ ICTY, *The Conflicts*.

¹⁰ ICTY, *What is the former Yugoslavia?*

¹¹ J. De Greef, *Nog meer hommeles in Europa: hoe een decennia-oud conflict tussen Servië en Kosovo opnieuw aan het smeulen is*, VRT NWS, 2022, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/08/01/kosovo-en-kfor-twistpunt-tussen-het-westen-en-rusland-een-gene/>.

2.2. Het conflict tussen Kosovo en Servië

Tussen Kosovo en Servië liggen de verhoudingen nog iets ingewikkelder. Kosovo was in het vroegere Joegoslavië een autonome provincie van de deelstaat Servië. De Albanese gemeenschap in Kosovo wou zich echter lostrekken uit Servië, wat ze uiteindelijk probeerden met de onafhankelijkheidsverklaring. Servië beschouwt Kosovo daarentegen als een onlosmakelijk deel van haar staat.

In 1998 brak hierover in Kosovo een gewapend conflict uit. Dit escaleerde zodanig dat de NAVO tussenkwam met een reeks luchtaanvallen, waarna Servië zich terugtrok. Vervolgens werd Kosovo, in 1999, onder internationaal toezicht geplaatst met een resolutie van de VN-Veiligheidsraad. Deze *United Nations Mission Interim Administration in Kosovo* (UNMIK) had autoriteit over het grondgebied en de bevolking, zowel via wetgevende, uitvoerende, en rechterlijke macht.¹²

In 2008 volgde nog een onafhankelijkheidsverklaring door de Kosovaarse overheden, die door Servië en een aantal andere staten nog steeds niet wordt erkend.¹³

Het is precies omwille van deze onopgeloste internationale situatie dat voor mogelijk staatloze Roma uit Kosovo, de nationaliteitswetgevingen van zowel Kosovo als Servië van toepassing kunnen zijn en in deze nota besproken worden.

2.3. Staatloosheid bij de Roma

2.3.1. De Roma in Europa

De Romagemeenschap is Europa's grootste etnische minderheidsgroep. De term "Roma" is een overkoepelende term voor een diverse groep mensen van Roma-afkomst. De Raad van Europa richt zich in haar zgn. 'Roma'-beleid op een breed scala van groepen:

"enerzijds a) Roma, Sinti/Manouchen, Kale/Gitanos, Kaalees, Romanichels, Beash/Rudars; b) Balkan-Egyptenaren (Egyptenaren en Ashkali); c) Oosterse takken (Doms, Loms en Abdal); anderzijds groepen zoals Travellers, Jenische en personen die met de administratieve term "woonwagenbewoners" worden aangeduid, alsook diegenen die zichzelf als zigeuners identificeren"¹⁴

¹² UNMIK Fact Sheet, <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unmik>

¹³ J. De Greef, *Nog meer homeles in Europa: hoe een decennia-oud conflict tussen Servië en Kosovo opnieuw aan het smeulen is*, VRT NWS, 2022, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/08/01/kosovo-en-kfor-twistpunt-tussen-het-westen-en-rusland-een-gene/>.

¹⁴ POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid, *De nationale strategie voor de integratie van Roma*, https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/2020-2030_-_de_nationale_strategie_voor_de_integratie_van_roma_-_be.pdf, p. 4-5.

Roma zijn oorspronkelijk afkomstig uit Noord-Indië en leven hoofdzakelijk in Centraal-, Oost- en Zuid-Europa.¹⁵ Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 zijn vooral Oost-Europese Roma naar West-Europese landen gemigreerd. Er zijn uiteenlopende redenen voor hun migratie, bijvoorbeeld omwille van de Balkanoorlog, maar ook door werkloosheid en racisme in Oost-Europa (*zie infra*).¹⁶

Document prepared by the Support Team of the Special Representative of the Secretary General of the Council of Europe for Roma Issues							
Updated on 2 July 2012. Most estimates include both local Roma + Roma-related groups (Sinti, Travellers, etc.) & Roma migrants. See details in "Sources".							
Country	Total population (World Bank 2010)	Official number (self-declared)	Census year	Minimum estimate	Maximum estimate	Average estimate (CoE)	Average estimate as % of total
Serbia (excl. Kosovo *)	7.292.574	108.193	2002	400.000	800.000	600.000	8,23%
"The former Yugoslav Republic of Macedonia"	2.060.563	53.879	2002	134.000	260.000	197.000	9,56%
Albania	3.204.284	1.261	2001	80.000	150.000	115.000	3,59%
Republic of Moldova	3.562.062	12.271	2004	14.200	200.000	107.100	3,01%
Bosnia and	3.760.149	8.864	1991	40.000	76.000	58.000	1,54%
Kosovo *	1.815.000	45.745	1991	25.000	50.000	37.500	2,07%
Croatia	4.424.161	9.463	2001	30.000	40.000	35.000	0,79%
Belgium	10.879.159	No data available		20.000	40.000	30.000	0,28%
Montenegro	631.490	8.305	2011	15.000	25.000	20.000	3,17%

* All reference to Kosovo, whether to the territory, institutions or population, in this text shall be understood in full compliance with United Nations Security Council Resolution 1244 and without prejudice to the status of Kosovo.

Tabel: Romabevolking in Europa 2012¹⁷

Volgens de Raad van Europa leefden er in 2012 in heel Europa ongeveer 11 miljoen Roma, waarvan 6 miljoen binnen de Europese Unie. Deze cijfers zijn slechts een schatting. Volgens Minority Rights Group International (MRG) ligt het aantal Roma veel hoger, maar durven niet alle Roma aan te geven dat zij tot de Romagemeenschap behoren uit vrees om gediscrimineerd te worden.¹⁸ In 2010 woonden er in België naar schatting 30.000 Roma, waarvan 15 à 20.000 in Vlaanderen en Brussel. De grootste aantallen bevonden zich in Brussel, Antwerpen, Gent en Sint-Niklaas.

Zie ook: Council of Europe, *Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues*, version dated 18 May 2012, p. 4, <https://rm.coe.int/1680088eab>; Europese Commissie, *Voorstel voor een aanbeveling van de Raad inzake gelijkheid, integratie en participatie van de Roma*, COM (2020) 621 final van 7 oktober 2020, p. 21, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0621&qid=1684335300652>.

Europese Commissie, *Een EU-kader voor de nationale strategieën voor integratie van de Roma tot 2020*, COM (2011) 173 final 5 april 2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173>;

¹⁵ C. Van Peteghem, "Cultuur tussen de lijntjes lezen. EHRM-technieken ter bescherming van culturele rechten" in T. Gladinez (eds.), *Grenzen voorbij*, Brussel, Intersentia, 2020, 735.

¹⁶ POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid, *De nationale strategie voor de integratie van Roma*, p. 5, <https://www.mi-is.be/nl>.

¹⁷ Tabel op basis van gegevens van de Raad van Europa, *Estimates and official numbers of Roma in Europe updated*, juli 2012, <https://rm.coe.int/1680088eaa9>.

¹⁸ Minority Rights Group International, *Minorities and Indigenous Peoples in Croatia: Roma*, juli 2018, <https://minorityrights.org/minorities/roma-4/>.

Instroom MOE-migranten in 2010 in:	Aantal MOE-migranten	Aandeel MOE-instroom in totale instroom	Geschat aantal Roma in 2010
Antwerpen	3.600	36%	4.000
Gent	1.935	60%	5.500
Sint-Niklaas	234	40%	800
Heusden-Zolder	148	59%	75
Diest	73	63%	230 à 250
Tienen	67	39%	
Temse	58	60%	400
Brussels Hoofdstedelijk Gewest			6.500 à 7.000

Tabel: migratiecijfers van Roma uit Midden- en Oost-Europa in 2010 in Vlaamse gemeenten met grootste Roma-populatie¹⁹

De Romagemeenschap in België is vooral afkomstig uit Roemenië, Bulgarije, Slowakije, Tsjechië en de landen van Ex-Joegoslavië waaronder Kosovo, Servië en Macedonië.²⁰ Er zijn geen exacte cijfers over hoeveel Roma er precies in België verblijven. Dit is o.m. te verklaren door het feit dat Roma een etniciteit is en geen nationaliteit en dus niet wordt bijgehouden in het bevolkings-, vreemdelingen- of wachtregister. De registratie gebeurt dus op basis van de nationaliteit van het land van herkomst. Artikel 34 van de Wet van 30 juli 2018 betreffende de bescherming van natuurlijke personen met betrekking tot de verwerking van persoonsgegevens verbiedt in principe de verwerking van persoonsgegevens op basis van raciale of etnische afkomst. Daarnaast zijn Roma zonder wettig verblijf niet (systematisch) geregistreerd.

Deze schattingen zijn slechts een momentopname. De migratie van Roma naar en uit Vlaanderen hangt ook af van het beleid in het thuisland en van het afstotingsbeleid van andere West-Europese landen (*infra*).²¹

2.3.2. Structurele discriminatie jegens Roma

Na het uiteenvallen van de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië (SFRJ) is de situatie voor Roma nog ingewikkelder geworden. Het toegenomen nationalisme ging in de nieuwe staten gepaard met racisme, discriminatie en fysiek geweld ten aanzien van minderheidsgroepen waaronder ook Roma. Velen sloegen daardoor op de vlucht. De meerderheid Roma uit ex-

¹⁹ Agentschap voor Binnenlands Bestuur, *Vlaams actieplan MOE(ROMA)-Migratie*, 2012, p. 17, <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/11763>.

²⁰ Vlaams Minderheden Centrum, *Werknota: Roma in Vlaanderen, knelpunten en aanbevelingen*, 2010, p. 3, te vinden op, <https://adoc.pub/werknota-roma-in-vlaanderen-knelpunten-en-aanbevelingen-insp.html>.

²¹ *Idem*.

Joegoslavië hebben officiële documenten, maar er is ook een groep die geen officiële documenten heeft door de structurele discriminatie die deze groep ondervindt.²²

Om deze structurele discriminatie aan te pakken, heeft de Europese Commissie in 2011 een EU-kader voor de nationale strategieën voor integratie van de Roma tot 2020 uitgevaardigd,²³ waarin lidstaten worden opgeroepen om nationale maatregelen te nemen ter bestrijding van discriminatie bij Roma. Voortbouwend op dit strategisch EU-kader, heeft de Europese Commissie een nieuw EU-kader uitgevaardigd voor de gelijkheid, inclusie en participatie van de Roma in de EU voor de periode 2020-2030.²⁴ Roma moeten gelijk behandeld worden als alle andere EU-burgers. In 2019 hebben de Westelijke Balkanlanden zich vrijwillig aangesloten bij het EU-kader.²⁵

Zowel Kosovo als Servië hebben nationale maatregelen genomen om de structurele discriminatie van Roma aan te pakken. In Kosovo zijn de maatregelen terug te vinden in het *Strategy and Action Plan for Inclusion of Roma and Ashkali Communities in Kosovo Society 2022-2026*.²⁶ In Servië vinden we deze terug in de *Strategy for Social Inclusion of Roma in the Republic of Serbia 2022-2030*.²⁷

2.3.3. Gevolgen: gebrekkige registratie, staatloosheid

*"Tens of thousands of Roma live in Europe without a nationality. Lacking birth certificates, identity cards, passports and other documents, they are often denied basic rights such as education, healthcare, social assistance and the right to vote" - Council of Europe Commissioner for Human Rights.*²⁸

Omdat een deel van de Roma niet geregistreerd zijn, kunnen ze ook geen geboorteaktes, identiteitspapieren, paspoorten en andere officiële documenten verkrijgen. Zonder deze documenten is het moeilijk om toegang te verkrijgen tot basisrechten zoals onderwijs,

²² Roma Belong, *Statelessness, Discrimination and Marginalisation of Roma in the Western Balkans and Ukraine*, oktober 2017, p. 18, http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/roma-belong.pdf.

²³ Europese Commissie, *Een EU-kader voor de nationale strategieën voor integratie van de Roma tot 2020*, COM (2011) 173 definitief, Brussel 5 april 2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173>.

²⁴ European Commission, *EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 - 2030*, COM (2020) 620 final, Brussel, 7 oktober 2020, https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf.

²⁵ Regional Cooperation Council (RCC), *Declaration of Western Balkans Partners on Roma Integration within the EU Enlargement Process*, 5 juli 2019, <https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process>.

²⁶ Republic of Kosovo, *Draft strategy and action plan for inclusion of Roma and Ashkali communities in Kosovo society, 2022-2026*, <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?ConsultationID=41362>.

²⁷ Republic of Serbia, *Strategy for social inclusion of Roma in the Republic of Serbia, 2022-2030*, <https://www.minijmpdd.gov.rs/doc/Strategy-for-Social-Inclusion-of-Roma-in-the-Republic-of-Serbia2022-2030-eng.pdf>.

²⁸ Council of Europe: Commissioner for Human Rights, *Stateless Roma: no documents – no rights*, 2010, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/stateless-roma-no-documents-no-right-1>.

gezondheidszorg, huisvesting, werk, etc.²⁹ Het ontbreken van één document kan leiden tot een kettingreactie.

Staatloosheid van Roma vindt ook een oorzaak in de ontbinding van de SFJR. In de periode van de SFRJ hadden alle burgers naast het Joegoslavische staatsburgerschap ook nog eens het staatsburgerschap van de aangesloten republiek, volgens de Joegoslavische Staatsburgerschapswet van 1996:³⁰

Article 28

(1) A person that has acquired Yugoslav citizenship by acceptance acquires the citizenship of the member republic on whose territory he/she resides.

(2) A Yugoslav emigrant acquires the citizenship of the member republic which he declares in the request for naturalization as Yugoslav citizen.

(3) If a parent or spouse of a person referred to under para 1 hereabove is a Yugoslav citizen, this person may acquire the citizenship of the member republic of the spouse or parent.

Dit was niet meer het geval na het uiteenvallen van de SFRJ. Voor alle nieuw opgerichte staten – met uitzondering van Kosovo – waren de nationaliteitswetten gebaseerd op de voortzetting van het staatsburgerschap van de republiek.

Volgens UNHCR konden Roma hun band met de opvolgerstaten vaak niet aantonen juist vanwege het gebrek aan documentatie en de moeilijkheden om een bewijs van staatsburgerschap te verkrijgen.³¹

Er zijn geen precieze cijfers gekend over het aantal staatloze Roma. Thomas Hammarberg, toenmalig Commissaris voor de Rechten van de Mens van de Raad van Europa, schat het aantal staatloze Roma in Zuidoost-Europa op 32.590: “Bosnia and Herzegovina: 10 000; Montenegro: 1 500; Serbia: 17 000; Slovenia 4 090 (citizens of former Yugoslavia, many of whom are ethnic Roma)”.³² Daarbij benadrukt Hammarberg dat duizenden Roma geen administratief bestaan hebben. Dit is te verklaren door o.a. een gebrek aan geboorteaktes en/of erkenning.³³

Een andere hinderpaal voor Roma bij pogingen tot het bekomen en aantonen van hun nationaliteit is van financiële aard. Veel staatloze Roma worden met armoede geconfronteerd, waardoor het voor hen vaak niet mogelijk is om juridische en administratieve kosten te dekken. Zij hebben vaak ook geen toegang tot de arbeidsmarkt en een inkomen om de kosten voor naturalisatie,

²⁹ Council of Europe: Commissioner for Human Rights, *Human rights of Roma and Travellers in Europe*, p. 24, <https://rm.coe.int/the-human-rights-of-roma-and-travellers-in-europe/168079b434>.

³⁰ Yugoslav Citizenship Law 1996, *Official Gazette* dated 19 July 1996, <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d44.html>.

³¹ UNHCR, *Report on Statelessness in South Eastern Europe*, 2011, p. 8, <https://www.refworld.org/docid/514d715f2.html>.

³² Thomas Hammarberg, Council of Europe: Commissioner for Human Rights, *Many Roma in Europe are stateless and live outside social protection*, 6 July 2009, <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/many-roma-in-europe-are-stateless-and-live-outside-social-protection>.

³³ *Idem*. Staatloos zijn betekent niet automatisch dat een persoon geen administratief bestaan heeft. Een Roma kan staatloos zijn en tevens een administratief bestaan hebben. Zo kan een Roma die ten tijde van Joegoslavië officiële documenten had, na de val van Joegoslavië alsnog staatloos zijn.

rechtsbijstand of het verkrijgen van een identiteitsdocument te betalen. Bovendien kunnen staatloze Roma zich vaak niet wenden tot de rechtbank net omdat zij niet over de nodige documenten beschikken. De enige oplossing voor hen is om een beroep te doen op de juridische bijstand van NGO's.³⁴ Ten slotte hebben de meeste Romavrouwen geen toegang tot gezondheidszorg. Vrouwen bevallen vaak thuis waardoor het kind niet geregistreerd wordt. Dit is eveneens een aanleiding tot staatloosheid.³⁵

Arian en zijn ouders behoren tot de Roma bevolking in Kosovo. Zijn ouders hadden hem bij zijn geboorte niet geregistreerd omdat ze bang waren om gediscrimineerd te worden. Arian heeft daardoor geen enkel officieel document dat zijn identiteit bewijst (geen geboorteakte, geen identiteitskaart, geen paspoort, etc.).

Omdat Arian niet geregistreerd is, kan hij zijn basisrechten niet uitoefenen. Zo heeft hij onder meer geen toegang tot de arbeidsmarkt met alle ernstige materiële gevolgen van dien: Arian verkoopt op straat parfums tegen een klein bedrag om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. Dat is echter niet voldoende om rond te komen. Arians ouders zijn inmiddels ziek geworden door de vochtplekken en schimmelvorming in het kraakpand waar ze wonen.

Vermits Arian staatloos is, komt hij in een vicieuze cirkel terecht waar hij niet meer uitraakt.

³⁴ ERRC, *Personal documents and threats to the exercise of fundamental rights among Roma in the former Yugoslavia*, 4 juni 2004, <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1685>.

³⁵ ERRC, *Statelessness, Discrimination and Marginalisation of Roma in Ukraine*, march 2018, p.45-46, http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/roma-belong.pdf.

3. Juridische kwestie

De centrale rechtsvraag in deze nota is die van de staatloosheid van Roma uit Kosovo en Servië. Op welk juridisch statuut kunnen ze in België aanspraak maken en onder welke voorwaarden?

Er bestaat een internationale kader dat het statuut van staatlozen en de preventie van staatloosheid regelt. De Verdragen van 1954 betreffende het Statuut van Staatlozen en van 1961 tot Beperking van de Staatloosheid zijn beiden geratificeerd door België en deels geïncorporeerd in de Belgische wetgeving.³⁶

Het Verdrag van 1954 bevat volgende definitie van een staatloze persoon in artikel 1 (1): "Iemand die door geen enkele Staat, krachtens diens wetgeving, als onderdaan wordt beschouwd."

Staatloosheid kent heel wat oorzaken: ontoereikende nationaliteitswetgeving, administratieve hindernissen (zoals gebrekkige geboorteregistratie), maar ook de ontbinding, scheiding of opvolging van staten (zoals in Joegoslavië).³⁷

In België vormen het Wetboek Belgische nationaliteit (WBN), samen met het artikel 632bis Ger. W. de basis van de juridische omkadering van de staatloosheidsprocedure. Het WBN legt uit onder welke voorwaarden je de Belgische nationaliteit kan verkrijgen en bevat enkele bepalingen om staatloosheid tegen te gaan. Het WBN is de Belgische wetgeving, maar ook buitenlandse nationaliteitswetgevingen kunnen relevant zijn. Artikel 632bis Ger. W. geeft de procedurele omkadering voor het opstarten van een staatloosheidsprocedure in België (*infra*).

Om aanspraak te maken op een erkenning als staatloze in België, is het noodzakelijk om het bewijs te leveren dat men geen toegang heeft tot relevante nationaliteiten. Daarbij zal vaak een combinatie nodig zijn van stukken over de persoonlijke staat en argumenten over de al dan niet toepasselijkheid van relevante nationaliteitswetgevingen. Wat buitenlands recht betreft, moet verzoekende partij de rechter helpen in het vinden en toepassen daarvan (art. 15 Wetboek IPR).

³⁶ UNHCR, *Mapping statelessness in Belgium*, 2012, nr. 323, p. 66, <https://www.refworld.org/docid/5100f4b22.html>.

³⁷ UNHCR, *Mapping statelessness in Belgium*, 2012, nr. 53-65, p.9, <https://www.refworld.org/docid/5100f4b22.html>.

4. Nationaliteitswetgeving

Alvorens voor de piste van staatloosheid te opteren, is het dus belangrijk om na te gaan of de persoon in kwestie al dan niet een bepaalde nationaliteit heeft.

Daarbij zijn relevante documenten waarmee de staat van de persoon kan aangetoond worden de eerste stap, zoals de geboorteakte of een paspoort. Het probleem voor vele Roma is dat ze vaak geen toegang hebben tot die documenten (*supra*). In dat geval moet nagegaan worden of ze aan de precieze voorwaarden en procedures voldoen om voor een nationaliteit in aanmerking te komen. Als tweede stap, moeten we dus de specifieke nationaliteitswetgevingen van de staten waarmee aanknopingspunten bestaan van naderbij bekijken. Die nationaliteitswetgeving(en) zijn ook relevant in de staatlozenprocedure zelf.

Buitenlandse wetgeving is te vinden op gespecialiseerde databanken zoals JaFBase³⁸, Lexadin³⁹ en RefWorld⁴⁰. Men kan ook terecht bij de juridische helpdesk van het Agentschap Integratie en Inburgering (AgII)⁴¹ om de juiste wetgeving te helpen vinden.

Ook Arian beschikte niet over identiteitsdocumenten. Op basis van de documenten van familieleden (geboorteakten, huwelijksakten, paspoorten) en enkele feitelijke elementen (geboorteplaats) bleken de duidelijkste aanknopingspunten voor een eventuele nationaliteit die met Servië en Kosovo te zijn.

Hij was geboren in het huidige Kosovo, wat dus het meest voor de hand liggende aanknopingspunt was.

Aangezien Servië Kosovo niet erkent als een onafhankelijke staat, is ook de Servische nationaliteitswetgeving relevant.

In deze nota focussen we daarom op de wetgeving van beide landen. Die vonden we met behulp van de juridische helpdesk van AgII en eigen opzoekingswerk op verschillende databanken.

We bespreken hierna de Kosovaarse nationaliteitswetgeving van 2013 en de Servische nationaliteitswetgeving van 2004. Daarbij worden de overgangsbepalingen toegelicht – die van belang zijn omwille van de specifieke kwestie van de statenopvolging in het voormalige Joegoslavië –, de gronden voor nationaliteitsverwerving en de procedurele bepalingen. We citeren telkens uit de Engelse vertaling van de wetten die de bevoegde overheden zelf ter beschikking stellen.

³⁸ <http://www.jafbase.fr/>

³⁹ <https://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/legis.php>

⁴⁰ <https://www.refworld.org/>

⁴¹ <https://www.agii.be/thema/vreemdelingenrecht-internationaal-privaatrecht/juridisch-advies/juridische-helpdesk-agentschap-integratie-en-inburgering>

Om de nationaliteit correct te kunnen bepalen, is ook andere wetgeving relevant, zoals de familiewetgeving,⁴² die de principes van afstamming vastlegt, of de wetgeving rond staatloosheid.⁴³ De voornaamste en meest relevante is vanzelfsprekend de nationaliteitswetgeving zelf en we beperken ons hier dan ook tot de bespreking daarvan.

De kwestie van de temporele en personele toepassing van de wetgevingen blijft omwille van de kwestie van de statenopvolging enigszins onduidelijk: valt iemand onder de oude wetgeving van de staat op het moment van zijn geboorte of onder de vandaag geldende wetgeving van de nieuwe staat? Deze nota gaat niet in op die vraag.

4.1. Kosovaarse wetgeving

De vaststelling en verwerving van de Kosovaarse nationaliteit wordt geregeld door **de Wet van 31 juli 2013 betreffende het Staatsburgerschap van Kosovo** (hierna: KSbW).⁴⁴

4.1.1. Overgangsbepalingen

Wat de toepassing betreft, bepaalt artikel 34 KSbW dat de wet op de nationaliteit van 2003 en de amendementen daarvan opgeheven worden.

Artikelen 31 en 32 KSbW bepalen wie op het moment van de inwerkingtreding van de wet als Kosovaars burger beschouwd wordt:

“Article 31. The status of habitual residents of the Republic of Kosovo

1. Every person who is registered as a habitual resident of the Republic of Kosovo pursuant to UNMIK Regulation No. 2000/13 on the Central Civil Registry shall be considered a citizen of the Republic of Kosovo and shall be registered as such in the register of citizens.

2. The competent body may verify the lawfulness of the registration of a person as habitual resident of the Republic of Kosovo. In the event that the competent body determines that the person did not fulfill the legal requirements for being registered as a habitual resident of the Republic of Kosovo, such a person shall lose his/her citizenship of the Republic of Kosovo and shall be deleted from the register of citizens of the Republic of Kosovo.

3. The loss of citizenship pursuant to paragraph 2. of this Article shall be without prejudice to the acquisition of the citizenship of the Republic of Kosovo by origin, adoption, birth in the territory of the Republic of Kosovo or naturalization as set out by provisions of this law.”

⁴² Family Law of Kosovo, 2004/32, 20 January 2006, *Official Gazette of the Republic of Kosova*, <http://jafbase.fr/docEstEurope/Kosovo/LoiFamille.htm>.

⁴³ Administrative instruction no.06/2020 (Ko) 8 February 2021 for the procedure and criteria of determining the status of the stateless person, the manner of acquisition of the citizenship by the stateless person and the person with refugee status, <https://www.refworld.org/docid/60215e944.html>.

⁴⁴ Law on citizenship of Kosovo, 04/L-215, 31 July 2013, *Official Gazette of the Republic of Kosova*, 2 september 2013, <https://www.refworld.org/docid/60215a754.html> (Engelse vertaling).

“Article 32. Registration and determination of citizenship

- 1. All persons who on 1 January 1998 were citizens of the Federal Republic of Yugoslavia and on that day were habitually residing in the Republic of Kosovo shall be citizens of the Republic of Kosovo and shall be registered as such in the register of citizens irrespective of their current residence or citizenship.*
- 2. Provisions of paragraph 1. of this Article apply also to direct descendants of the persons referred to in paragraph 1.*
- 3. The registration of persons referred to in paragraphs 1. and 2. of this Article in the register of citizens shall take effect upon the application of the person who fulfills the requirements set out in this Article.*
- 4. The competent body shall determine in sub-legal acts the criteria which shall constitute evidence of the citizenship of the Federal Republic of Yugoslavia and habitual residence in the Republic of Kosovo on January 1, 1998.*
- 5. The competent body shall use the criteria set forth in UNMIK Regulation No. 2000/13 on the Central Civil Registry to determine habitual residence in the Republic of Kosovo on January 1 1998.”*

In principe beschouwt de wet al wie volgens de UNMIK (VN-missie in Kosovo) regelgeving nr. 2000/13⁴⁵ geregistreerd is met hun gewoonlijk verblijf in Kosovo, en al wie op 1 januari 1998 een Joegoslavisch staatsburger was en gewoonlijk in Kosovo verbleef (en hun directe afstammelingen), automatisch als een Kosovaars staatsburger.

4.1.2. Voorwaarden voor nationaliteitsverwerving

In artikel 5 KSbW zijn de verschillende wijzen om de Kosovaarse nationaliteit te verwerven opgesomd: door geboorte, door adoptie, door naturalisatie, op grond van internationale verdragen en op grond van artikel 31 en 32 KSbW (*supra*).

1) Nationaliteit door afstamming (Art. 6 KSbW)

“Article 6. Acquisition of citizenship by birth based on parentage

- 1. The child is born as a citizen of the Republic of Kosovo if at the time of birth both parents of the child are citizens of the Republic of Kosovo.*
- 2. If on the day of the child's birth only one parent is a citizen of the Republic of Kosovo, the child shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo under the following conditions:*
 - 2.1. the child is born in the territory of the Republic of Kosovo;*
 - 2.2. the child is born outside the territory of the Republic of Kosovo and one parent has unknown citizenship or is stateless;*
 - 2.3. the child is born outside the territory of the Republic of Kosovo and one parent has another citizenship but both parents agree in writing that the child shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo. The right from this provision must be exercised prior to the child's fourteenth birthday. In the absence of parental consent, child would gain the Republic of Kosovo where they would otherwise be stateless.”*

Hier wordt er toepassing gemaakt van het *ius sanguini*, of de nationaliteit door afstamming. Als beide ouders Kosovaar zijn, dan zal een kind daaruit geboren dat ook zijn. Indien slechts één ouder de Kosovaarse nationaliteit heeft, moet het kind geboren zijn in Kosovo of moet de andere ouder staatloos zijn. Als het kind in het buitenland geboren is uit één Kosovaarse ouder en één ouder met

⁴⁵ UNMIK Regulation no. 200/13 on the Central Civil Registry, 17 maart 2000, [https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/KOS%20UNMIK Regulation on Civil Registry 2000%5B1%5D.pdf](https://data.globalcit.eu/NationalDB/docs/KOS%20UNMIK%20Regulation%20on%20Civil%20Registry%202000%5B1%5D.pdf).

een andere nationaliteit, kunnen de ouders voor de 14de verjaardag overeenkomen dat het kind de Kosovaarse nationaliteit verwerft.

2) Nationaliteit door geboorteplaats (Art. 7 KSbW)

“Article 7. Acquisition of citizenship by birth in the territory of the Republic of Kosovo

- 1. A child born or found in the territory of the Republic of Kosovo whose parents are unknown or stateless shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo on the day of his/her birth, respectively on the day he/she is found.*
- 2. In the event that at least one parent of the child referred to in paragraph 1. of this Article is identified before the child reaches the age of seven (7) years and the parent is not a citizen of the Republic of Kosovo, the child shall forfeit the citizenship of the Republic of Kosovo on the request of the parent provided that the child does not become stateless.*
- 3. A child born in the territory of the Republic of Kosovo whose parents have another citizenship but who have a permanent residence permit in the Republic of Kosovo shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo upon the consent of both parents.*
- 4. Notwithstanding paragraph 3. of this Article, a child born in the territory of the Republic of Kosovo shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo where they would otherwise be stateless.”*

In bepaalde gevallen verkrijgt men ook de nationaliteit via de geboorte op het Kosovaarse grondgebied, volgens het principe van *ius soli*. Hierbij wordt er ingezet op staatloosheidspreventie. Bij geboorte uit onbekende of staatloze ouders, verkrijgt men het Kosovaarse staatsburgerschap op de dag van de geboorte in Kosovo. Verder kan een kind waarvan beide ouders een andere nationaliteit, maar wel een definitief verblijfsrecht in Kosovo hebben, de nationaliteit verkrijgen als zij daarin toestemmen of als het anders staatloos zou zijn.

3) Nationaliteit door toelating (naturalisatie) (Art. 9-16 KSbW)

In een algemeen artikel 9 wordt o.m. bepaald dat wie veroordeeld wordt voor een misdrijf van zekere ernst of de veiligheidsbelangen van Kosovo in gevaar brengt, van naturalisatie uitgesloten wordt.

“Article 10. Naturalization of foreign persons

- 1. A foreign person shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo upon his/her application if at the time of application it is determined that he/she fulfills the following criteria:*
 - 1.1. he/she is an adult;*
 - 1.2. he/she has resided for five (5) years without interruption in the Republic of Kosovo after obtaining permanent residence permit;*
 - 1.3. he/she declares and that with his/her conduct during their stay in the Republic of Kosovo proves that he/she accepts the constitutional and legal order of the Republic of Kosovo and that he/she is integrated into Kosovar society through social, cultural, scientific, economic or professional links. The criteria shall be determined through sub-legal acts issued by the Ministry of Internal Affairs;*
 - 1.4. he/she possesses sufficient financial means to finance its living and that of persons he/she is responsible, without resorting to social assistance schemes;*
 - 1.5. he/she has fulfilled all financial obligations towards to the state; and*
 - 1.6. he/she provides evidence of elementary knowledge in reading and writing in one of the official languages of the Republic of Kosovo, and of its culture and social order.*
- 2. Uninterrupted residence in the Republic of Kosovo, according to paragraph 1., sub-paragraph 1.2 of this Article, even if the person resides outside of the Republic of Kosovo for periods not longer than ten (10) months. For periods longer than ten (10) months a permission issued by the competent body shall be required.*

3. An adult foreign person may acquire the citizenship of the Republic of Kosovo upon his/her application even if he/she does not fulfill the requirements determined in paragraph 1. of this Article, if this is in the special economic, social, sports, cultural, sports, scientific, political or professional interest of the Republic of Kosovo. The acquisition of citizenship of the Republic of Kosovo pursuant to this Article shall be effected by a decree issued by the President of the Republic of Kosovo.”

“Article 16. Naturalization of a member of the Republic of Kosovo Diaspora

1. A member of the Republic of Kosovo Diaspora shall acquire the citizenship of the Republic of Kosovo upon his/her application even if he/she does not fulfil the requirements set out in subparagraphs of paragraph 1. of Article 10 of this law.

2. A member of the Republic of Kosovo Diaspora shall be every person who has regular and lawful residence outside of the Republic of Kosovo and who can prove that he/she was born in the Republic of Kosovo and has close family and economic links with the Republic of Kosovo.

3. A member of the Republic of Kosovo Diaspora shall be also every person who is a first-generation descendant of a person referred to in paragraph 2. of this Article and who proves that he/she maintains family links in the Republic of Kosovo.

4. The criteria for determining the close family and economic link referred to in paragraphs 2. and 3. of this Article shall be determined by the competent body through a sub-legal act.”

Voor naturalisatie moet de betrokkene een ononderbroken verblijf van vijf jaar in Kosovo hebben, financieel voldoende middelen en een zekere mate van integratie.

Artikelen 11 t.e.m. 15 KSbW gaan over familieleden, namelijk de echtgenoot/echtgenote en het minderjarig kind van een genaturaliseerd persoon, waar soms bijkomende voorwaarden worden gesteld (bv. minstens 3 jaar getrouwd). Artikel 15 regelt de naturalisatie van iemand met de vluchtelingenstatus of een erkend staatloos persoon.

Artikel 16 voorziet in de mogelijkheid tot naturalisatie van wie tot de Kosovaarse diaspora behoort. In dat geval worden de voorwaarden uit artikel 10 opzijgeschoven als het gaat om iemand met een legaal verblijf buiten Kosovo die kan bewijzen nog nauwe familiebanden en economische linken te hebben met Kosovo. Deze bepaling geldt ook voor de eerste generatie afstammelingen van de persoon die aan de voorwaarden voldoet.

Volgens de Kosovaarse nationaliteitswetgeving zou Arian in aanmerking kunnen komen voor de Kosovaarse nationaliteit. Bij de praktische toepassing van de verschillende wijzen om de nationaliteit te verwerven, botst hij echter op andere problemen.

Arian is namelijk geboren in Kosovo, maar kan hier geen bewijs van aanleveren.

De vader van Arian is ook geboren in Kosovo en heeft het Joegoslavisch staatsburgerschap, maar aangezien het hele gezin reeds Kosovo verlaten had in 1998, is de overgangsregeling niet van toepassing.

Hij komt niet in aanmerking voor naturalisatie aangezien hij geen wettig verblijf heeft in Kosovo (art. 10 KSbW), noch in het buitenland (art. 16 KSbW). Indien zijn vader een wettig verblijf buiten Kosovo zou hebben en voor naturalisatie in aanmerking komt, zou Arian als afstammeling nog gebruik kunnen maken van de afgeleide diaspora-regel (art. 16, lid 3 KSbW).

4.1.3. Procedurele aspecten

Indienen van een aanvraag (Art. 26 KSbW)

Article 26. Submission of applications

1. Applications prescribed by this law shall be submitted to the competent body.
2. Applications may also be submitted to the municipal administration in the territory of which the applicant resides. In such an event, the municipal administration shall be obliged to forward the application to the competent body.
3. In the event that the applicant resides outside of the Republic of Kosovo, the application may be submitted to the nearest embassy or consulate of the Republic of Kosovo in the region. The embassy, respectively the consulate, shall forward the application to the competent body."

Artikel 26 bepaalt dat een nationaliteitsaanvraag ingediend kan worden vanuit het buitenland, namelijk bij de dichtstbijzijnde ambassade of consulaat. (De contactgegevens zijn verder in de nota terug te vinden.)

Bevolkingsregister (Art. 27 KSbW)

"Article 27. Register of citizens

1. The competent body shall establish and maintain the register of citizens of the Republic of Kosovo.
2. The register of citizens shall record all citizens of the Republic of Kosovo and the modality of acquisition of citizenship as well as all citizens who have lost and reacquired the citizenship of the Republic of Kosovo including the modality and reasons for the loss of citizenship.
3. Details concerning the maintenance of the citizenship register and the inclusion of other data in the register shall be determined by the competent body through a sub-legal act.
4. Personal data recorded in the register of citizens shall be maintained, used and processed in accordance with the provisions of the Law on Data Protection.
5. Inclusion or absence of a name in the register is not a proof of citizenship (see Article 29 of this law) or non-citizenship, respectively."

Artikel 27 geeft het bestaan van een burgerregister aan, waarin o.m. opgenomen wordt wie Kosovaars staatsburger is en wie de Kosovaarse nationaliteit verloor of opnieuw verkreeg. Er wordt ook in bepaald dat opname of afwezigheid van een naam in het register geen bewijs van burgerschap of niet-burgerschap is.

Bewijs van staatsburgerschap (Art. 29 KSbW)

"Article 29. Proof of citizenship

A valid birth certificate, birth extract, a citizenship certificate, an identity card or passport of the Republic of Kosovo shall serve as proof of citizenship of the Republic of Kosovo."

Hierin wordt bepaald wat kan dienen als bewijs van nationaliteit: een geldig geboortecertificaat, een uittreksel van geboorteakte, een identiteitskaart of een paspoort van Kosovo.

4.2. Servische wetgeving

De voorwaarden en de procedure voor het verkrijgen van de nationaliteit van de Republiek Servië worden geregeld in **de Wet betreffende het Staatsburgerschap van de Republiek Servië**, aangenomen op 20 december 2004 en in werking getreden op 29 december 2004 (hierna: SSbW).⁴⁶ De toepassingsdatum van de SSbW is 28 februari 2005. Deze wet werd gewijzigd in 2007 en in 2018.⁴⁷

4.2.1. Overgangsbepalingen

Artikel 55 SSbW bepaalt dat de oude Joegoslavische wetgeving uit 1966 en 2001 en die van de Socialistische Republiek Servië uit 1979 en 1983 niet meer van toepassing zijn.

"Article 51

A person who acquired citizenship of the Republic of Serbia in line with the present regulations is considered a citizen of the Republic of Serbia in compliance with this Law."

"Article 52

A citizen of the SFRY, who on the day on February 27th 2005 is citizen of another republic of the former SFRY, i.e. has citizenship of another state created in the territory of the former SFRY and a registered residence in the territory of the Republic of Serbia for at least nine years, is considered citizen of the Republic of Serbia in line with this Law, if he submits a written statement that he is considered citizen of the Republic of Serbia as well as an application for recording in the records of citizens of the Republic of Serbia.

[...]

Written statement and application as defined in the para. 1 and 2 of this Article are to be submitted to the authority of internal affairs at whose area the applicant is residing.

The internal affairs authority, without taking a decision, shall issue to the competent authority, a written order for entering into the records of citizens of the Republic of Serbia, of a person established to have fulfilled conditions defined by the para. 1 and 2 of this Article. Those persons, for whom it was found out that they did not meet all the requirements, shall be rejected by a decision.

The statement and application defined in the para. 1 and 2 of this Article can be submitted within five years from the day of entry into force of this Law."

Artikel 51 bepaalt dat personen die het staatsburgerschap hebben verworven in overeenstemming met de wet, als Servische onderdanen worden beschouwd.

De SSbW van 2004 bepaalde dat Joegoslavische onderdanen die de Servische nationaliteit hadden op de dag van de inwerkingtreding van de *Constitutional Charter of the State Union* (4 februari 2003)⁴⁸ als Servische onderdanen worden erkend.⁴⁹ De herziene SSbW van 2007 bepaalt dat wie de nationaliteit heeft verkregen tussen 4 februari 2003 en 27 februari 2005 ook Servische

⁴⁶ Law on Citizenship of the Republic of Serbia, 2004, *Official Gazette of Serbia*, No.135/2004, 90/2007 and 24/2018, <https://refworld.org/pdfid/4b56d0542.pdf> (Engelse vertaling).

⁴⁷ N. RAVA, *Country Report: Serbia*, EUDO Citizenship Observatory, European University Institute Robert Schuman Centre for advanced studies, juni 2010, p. 11, <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/19634>.

⁴⁸ Constitutional Charter of the State Union of Serbia and Montenegro, 04 februari 2003, <https://www.refworld.org/docid/43e7550b4.html>.

⁴⁹ Official Gazette of the Republic of Serbia, 135/2004, https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=71480.

onderdanen zijn en dat staatsburgers van de voormalige SFRJ die voor 2005 gedurende negen jaar permanent op het grondgebied van Servië verbleven de Servische nationaliteit verkrijgen (artikel 52).⁵⁰ Daartoe moeten ze een schriftelijke verklaring neerleggen dat zij Servië als hun land erkennen binnen de vijf jaar na de inwerkingtreding van de SSbW uit 2005, en dit uiterlijk tot 27 februari 2010.⁵¹ Deze overgangsbepaling van de SSbW uit 2007 is ook opgenomen in artikel 52 van de laatste herziene versie van de SSbW uit 2018.

4.2.2. Voorwaarden voor nationaliteitsverwerving

Het Servische staatsburgerschap kan worden verworven door afstamming, door geboorte, door toelating (naturalisatie) of op grond van internationale overeenkomsten.⁵²

1) Nationaliteit door afstamming (Art. 7-12 SSbW)

"Article 7

Citizenship of the Republic of Serbia by descent is acquired by a child:

- 1) Whose both parents, at his birth, are citizens of the Republic of Serbia;*
- 2) Whose one parent, at his birth, is the citizen of the Republic of Serbia and the child is born in the territory of the Republic of Serbia; Items*
- 3) Born abroad, whose one parent, at the moment of child's birth, is the citizen of the Republic of Serbia and another one is unknown or of unknown citizenship or without citizenship."*

Als beide ouders de Servische nationaliteit hebben, zal ook hun kind deze verwerven. Dat is een toepassing van het *ius sanguini*. Indien slechts één van de ouders Servisch is, zal het kind alsnog de nationaliteit verwerven bij geboorte in Servië. Een kind geboren in het buitenland met één Servische ouder, zal toch de Servische nationaliteit verwerven als de andere ouder geen of een ongekende nationaliteit heeft.

"Article 9

Citizenship of the Republic of Serbia by descent is acquired by a child born abroad, whose one parent at the moment of the child's birth, is the citizen of the Republic of Serbia and another one is foreign citizen, if the parent who is citizen of the Republic of Serbia registers him until the age of 18 in the competent diplomatic or consular office of the Republic of Serbia as citizen of the Republic of Serbia and if he applies to the competent state body in the Republic of Serbia for child's registration in the Register of citizenship. If the child has a guardian, the registration and application are to be submitted by the guardian.

A child born abroad, whose one parent at the moment of child's birth is the citizen of the Republic of Serbia, acquires by descent, the citizenship of the Republic of Serbia in case of remaining without citizenship even if the conditions from the para 1 of this Article are not met.

If a child is over 14 years old, he need give his consent for acquiring of citizenship pursuant to the paragraphs 1 and 2 of this Article."

Een kind kan ook de Servische nationaliteit verwerven bij geboorte in het buitenland, als de ene ouder Servisch is en de andere ouder een onderdaan is van een ander land. Daarvoor is een

⁵⁰ Official Gazette of the Republic of Serbia, 90/2007, https://www.ilo.org/dyn/natlex/natlex4.detail?p_lang=en&p_isn=78721.

⁵¹ N. RAVA, *Country Report: Serbia*, EUDO Citizenship Observatory, European University Institute Robert Schuman Centre for advanced studies, juni 2010, p. 12, <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/19634>.

⁵² Art. 6 SSbW.

registratie vereist voor de leeftijd van 18. Kinderen die in het buitenland zijn geboren en waarvan één van de ouders op het moment van de geboorte onderdaan is van de Republiek van Servië, kunnen alsnog de Servische nationaliteit verwerven als zij anders staatloos dreigen te worden. Kinderen die ouder zijn dan 14 jaar moeten daarbij hun toestemming geven.

“Article 10

A person over 18, born abroad, whose one parent, at the moment of his birth, was the citizen of the Republic of Serbia, and another one is a foreign citizen acquires citizenship of the Republic of Serbia by descent, if by the age of 23, he applies to the competent authority in the Republic of Serbia for registration in the Register of citizens, provided that he did not acquire citizenship of the Republic of Serbia in the way predicted by the Art. 9 para. 1 of this Law.”

De wet maakt het ook mogelijk dat meerderjarige personen die in het buitenland geboren zijn de Servische nationaliteit verkrijgen. Het is daarbij vereist dat minstens één ouder op het moment van de geboorte de Servische nationaliteit heeft. De persoon in kwestie kan tot de leeftijd van 23 jaar een verzoek tot registratie indienen bij de bevoegde autoriteit.

2) Nationaliteit door geboorteplaats (Art. 13 SSbW)

“Article 13

A child born or found in the territory of the Republic of Serbia (foundling) acquires citizenship of the Republic of Serbia by birth if both his parents are unknown or of unknown citizenship or without citizenship of if the child is without citizenship.

A child that acquired citizenship of the Republic of Serbia pursuant to the para. 1 of this Article is considered citizen of the Republic of Serbia since his birth.

A child from the para. 1 of this Article can cease to be citizen of the Republic of Serbia if by the age of 18 it be proved that both his parents are foreign citizens. The citizenship ends at request of the parents on the day of delivery of the decision.

If a child is over 14, it is necessary to have his consent for termination of citizenship in the Republic of Serbia.”

Een kind dat geboren of gevonden is in Servië verwerft de Servische nationaliteit in volgende gevallen: als beide ouders onbekend zijn, een onbekende nationaliteit hebben of staatloos zijn, of als het kind staatloos zou zijn. Het kind wordt dan geacht een Servische onderdaan te zijn vanaf de geboorte.

3) Nationaliteit door toelating (naturalisatie) (Art 14-25 SSbW)

Een derde mogelijkheid om het Servische staatsburgerschap te verkrijgen is door naturalisatie. Deze mogelijkheid is voorzien voor buitenlanders die in Servië verblijven, voor ‘emigranten’ (en hun nakomelingen), zgn. ‘leden van de Servische natie’, vluchtelingen, uitwijkelingen, bannelingen en ontheemden van het grondgebied van de voormalige SFRJ.

“Article 14

A foreigner who, in line with the regulations on movement and residence of foreigners, was allowed to permanently reside in the Republic of Serbia can, upon his own request, be admitted to citizenship of the Republic of Serbia if:

- 1) He is 18 years old and not deprived of working capacity;
- 2) He is released from foreign citizenship or he submits the evidence that he will be granted the dismissal if admitted to citizenship of the Republic of Serbia;
- 3) That until submitting of application for at least three years he has had uninterrupted residence in the territory of the Republic of Serbia;
- 4) He submits a written statement that he considers the Republic of Serbia his state.

The condition from the point 2, para. 1 of this Article is fulfilled if an application was submitted by a person without citizenship or a person offering an evidence that, pursuant to the laws of the country which citizenship he is to lose, by admission to citizenship of the Republic of Serbia.

If a foreign country does not allow the release from citizenship or sets conditions for release that a foreigner cannot fulfill, the fulfillment of conditions from point 2 para 1 of this Article is not requested if the applicant submits a declaration renouncing foreign citizenship in case of acquiring citizenship of the Republic of Serbia. Renouncing or loss of previous citizenship shall not be requested if that is not possible or cannot be reasonably expected. The form of a written statement from para 1 point 4 of this Article shall be prescribed by the Minister competent for internal affairs."

Buitenlanders kunnen toegelaten worden tot de Servische nationaliteit als zij 18 jaar zijn en minstens 3 jaar onafgebroken in Servië wonen. Bijkomend is een schriftelijke verklaring vereist dat zij Servië als hun land erkennen.

In artikel 16 en 17 worden er gunstigere voorwaarden gesteld in bepaalde situaties:

"Article 16

A person born in the territory of the Republic of Serbia can be accepted as citizen of the Republic of Serbia if until submitting of application for admission for at least two years he has been residing uninterruptedly in the territory of the Republic of Serbia and if he submits written statement that he considers the Republic of Serbia his own state."

"Article 17

A foreigner who has been married to the citizen of the Republic of Serbia for at least three years and who was allowed permanent settlement in the Republic of Serbia can be accepted as citizen of the Republic of Serbia if he submits a written statement that he considers the Republic of Serbia his own state."

Artikel 16 bepaalt dat buitenlanders die geboren zijn op het Servische grondgebied, na slechts twee jaar ononderbroken verblijf de naturalisatie kunnen aanvragen als ze schriftelijk verklaren Servië als hun eigen staat te beschouwen.

Artikel 17 kent de Servische nationaliteit toe aan iemand die drie jaar gehuwd is met een Servisch onderdaan, op voorwaarde dat deze ook toegelaten is tot een permanent verblijf in Servië.

"Article 18: An emigrant and his descendant can be admitted to citizenship of the Republic of Serbia if they are 18 and if they are not deprived of working capacity and if they submit a written statement that they consider the Republic of Serbia their own state. A marital partner of the person from para 1 of this Article who acquired citizenship of the Republic of Serbia can be accepted in citizenship of the Republic of Serbia if he submits a written statement that he considers the Republic of Serbia his own state. The emigrant, pursuant para 1 of this Article, is the person that emigrates from the Republic of Serbia with intention to reside permanently abroad."

"Article 20: If both parents acquired citizenship of the Republic of Serbia, their child, who is less than 18 years old, acquires citizenship of the Republic of Serbia. At the request of a parent, who acquired citizenship of the Republic of Serbia, his child, who is less than 18 years old, acquires citizenship of the Republic of Serbia, if

another parent agrees with that and if the child lives in the Republic of Serbia. At the request of a parent who acquired citizenship of the Republic of Serbia by admission, even his child who is less than 18 years old, acquires citizenship of the Republic of Serbia. At the request of a parent who acquired citizenship of the Republic of Serbia by admission, even his child who is less than 18 years old, acquires citizenship of the Republic of Serbia, if another parent agrees with that and if the child lives abroad. If the child is older than 14 years of age, in line with the paragraphs 1 to 3 of this Article, his consent is necessary”

Als ‘emigrant’ wordt beschouwd diegene die emigreert uit Servië met de bedoeling om permanent in het buitenland te verblijven. Die persoon, diens partner en diens nakomelingen kunnen toegelaten worden tot de Servische nationaliteit.⁵³

“Article 23 (1)

A member of Serbian nationality who is not residing in the territory of the Republic of Serbia is eligible for admission to citizenship of the Republic of Serbia without release from foreign citizenship, if he is over 18 years old and if he was not deprived of working capacity and if he submits a written statement that he considers the Republic of Serbia its state.

[...]

(3)

A member of another nationality or ethnic group from the territory of the Republic of Serbia can be admitted to citizenship of the Republic of Serbia in line with conditions of the para. 1 of this Article”

Artikel 23, lid 1 bepaalt dat alle ‘leden van de Servische natie’ en hun nakomelingen de Servische nationaliteit kunnen verkrijgen. Zij hoeven daarbij niet in Servië te wonen of afstand te doen van hun andere nationaliteit. ‘Leden van de Servische natie’ die niet in Servië wonen moeten wel hun Servische origine bewijzen door bijvoorbeeld hun geboorteakte.⁵⁴

“Article 23 (2)

Subject to conditions defined in the para. 1 of this Article, a person born in another republic of former Social Federal Republic of Yugoslavia who had citizenship of that republic or is citizen of another state created in the territory of former SFRY, who residing in the territory of the Republic of Serbia as a refugee, expatriate or displaced person or who exiled abroad, can be admitted to citizenship of the Republic of Serbia”

Wat vluchtelingen, bannelingen of ontheemden van het grondgebied van de voormalige SFRJ betreft, is artikel 23, lid 2 van toepassing. Personen die geboren zijn in een van de voormalige republieken van de SFRJ en het staatsburgerschap van die republiek hadden, maar in Servië wonen als vluchteling, uitwijkeling, banneling of ontheemde, kunnen ook toegelaten worden tot de Servische nationaliteit.

De afstammingsband met de vader biedt Arian de mogelijkheid om de Servische nationaliteit te verwerven. Zowel de vader als Arian zijn geboren in Servië, maar voor Arian is er geen geboortebewijs. De vader van Arian heeft enkel de Joegoslavische nationaliteit. Arian zou op grond van artikel 7 lid 2 de Servische nationaliteit kunnen verkrijgen, maar het gebrek van geboorteakte en registratie zijn hier een hinderpaal.

⁵³ A. Jacimovic, *The ultimate guide to acquiring Serbian citizenship by descent*, 15 mei 2022, <https://zuniclaw.com/en/serbian-citizenship-by-descent/>.

⁵⁴ *Idem*

In de hypothese dat Ariens vader de Servische nationaliteit heeft, zou Arian ook als afstammeling van een 'emigrant' (art. 18 SSbW) beschouwd kunnen worden en de Servische nationaliteit kunnen verwerven door naturalisatie omdat hij de nakomeling is van een 'Servische' onderdaan die permanent in het buitenland verblijft.

Ook de naturalisatie als 'lid van de Servische natie' (art. 23 leden 1 en 3 SSbW) bieden een mogelijkheid. Daarbij moet Arian wel bewijzen dat hij tot de Servische natie behoort. Hij zou dit kunnen bewijzen met de geboorteakte van zijn vader.

4.2.3. Procedurele aspecten

"Article 6: Citizenship of the Republic of Serbia is acquired by: 1) Descent; 2) Birth in the territory of the Republic of Serbia; 3) Admission; 4) Pursuant to international treaties. By descent and by birth in the territory of the Republic of Serbia, citizenship of the Republic of Serbia is acquired pursuant to recording of the fact on citizenship in the Register of births. By admission, citizenship of the Republic of Serbia is acquired pursuant to the valid decision made by the Ministry competent for internal affairs upon a procedure predicted herein."

Het verwerven van nationaliteit door afstamming of geboorte gebeurt door de registratie in het bevolkingsregister of geboorteregister. De aanvraag tot nationaliteit door naturalisatie wordt ingediend bij het ministerie van Binnenlandse zaken en kan ook worden ingediend bij de bevoegde diplomatieke of consulaire vertegenwoordiging van de Republiek Servië. Als aan alle door de wet voorgeschreven voorwaarden is voldaan, dan neemt het Ministerie een besluit over de toelating tot het staatsburgerschap.

De procedures zijn omschreven in artikelen 38 tot 45 SSbw.

"Article 38: Application for acquisition of citizenship of the Republic of Serbia by admission and termination of citizenship of the Republic of Serbia are to be decided by the Ministry competent for internal affairs. Procedure per solving of application for acquisition and termination of citizenship of the Republic of Serbia, conducted by the Ministry competent for internal affairs is urgent."

"Article 39: Application for acquisition and termination of citizenship of the Republic of Serbia is to be submitted to the internal affairs authority according to the place of residence, i.e. domicile of the applicant, and can be submitted through a competent diplomatic mission or consular office of the Republic of Serbia which shall immediately sent to the Ministry competent for internal affairs. Application for acquisition and termination of citizenship The Republic of Serbia is to be supplied personally or through a proxy. For a person deprived of working capacity, an application is to be submitted by his guardian. For a child, up to the age of 18 an application for acquisition or termination of citizenship is to be submitted by a parent, i.e. it is a parent who gives a written statement that he considers the Republic of Serbia his own country. If the child is older than 14 years of age, his consent is necessary for acquisition or termination of citizenship of the Republic of Serbia."

"Article 44: For a person who acquired citizenship of the Republic of Serbia and is not recorded in the Register of births or records of citizens of the Republic of Serbia that are kept in line with the present regulations, the Ministry competent for internal affairs shall determine citizenship of that person at his request, i.e. at the request of the competent authority that conducts the procedure related to realization of the right of the persons or in line with duty. The Ministry competent for internal affairs takes decision on determination of citizenship of the Republic of Serbia. A person with a determined citizenship of the Republic of Serbia is recorded in the Register of citizens of the Republic of Serbia that is kept pursuant to the provisions of this Law."

5. Praktische stappen staatloosheidsprocedure

De nationaliteitswetgeving biedt nieuwe inzichten in het al dan niet kunnen hebben van een bepaalde nationaliteit. Soms geeft die nog onvoldoende uitsluitsel en moet men vaststellen dat er een gebrek is aan documenten die de staat van de persoon aantonen. Een volgende stap die dan genomen kan worden is het aanschrijven van de ambassade van de staat waarmee een aanknopingspunt bestaat dat relevant is voor de nationaliteit (bv. geboorteplaats, nationaliteit ouders, enz.). Dit is een nuttige stap zowel in de zoektocht naar eventuele registraties of identiteitsdocumenten als bij het eventueel opstarten van een staatloosheidsprocedure.

5.1. Het aanschrijven van de ambassades

In een staatloosheidsprocedure rust op de verzoeker de bewijslast dat deze niet over een andere nationaliteit beschikt. Eén van de middelen om dit te bewijzen, is door contact op te nemen met de ambassades van de staten waarmee een aanknopingspunt bestaat dat relevant is voor de nationaliteit, zoals het land waar de verzoeker geboren is, waar deze gewoonlijk verblijft of verbleef, of waarvan de ouders van de verzoeker de nationaliteit hebben of hadden⁵⁵

De verzoeker kan de ambassades aanschrijven met de vraag of ze verzoeker als onderdaan van hun land erkennen of in de bevolkingsregisters vermeld staat. Een gebrek aan antwoord of een negatief antwoord kan vervolgens dienen als een (begin van) bewijs in een eventuele staatloosheidsprocedure. In België is de gangbare praktijk dat het ontbreken van een nationaliteit bewezen geacht wordt als er herhaaldelijk aangetekende brieven verstuurd werden aan de ambassades die onbeantwoord blijven.⁵⁶

Contactgegevens van de Kosovaarse en de Servische ambassades:

Kosovo:

Consulaire afdeling van de Kosovaarse Ambassade in Brussel:⁵⁷

Telefonisch op (+32) 2 773 27 00 of (+32) 2 773 27 30

Per email naar embassy.belgium@rks-gov.net

Adres: Roger Vandendriesschelaan 38, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

⁵⁵ AGII, *Wat is de procedure om als staatloze erkend te worden?*, <https://www.agii.be/thema/vreemdelingenrecht-internationaal-privaatrecht/nationaliteit/staatloze/wat-is-de-procedure-om-als-staatloze-erkend-te-worden>.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ <https://www.belgische-ambassade.com/Ambassade/22580/Kosovo-in-Brussel>

Servië:

Consulaat van de Servische Ambassade in Brussel:⁵⁸

Telefonisch op (+32) 2 649 83 49

Per email naar embassy.brussels@mfa.rs of srb.emb.belgium@mfa.rs

Adres: Regentlaan 53, 1000 Brussel

Op de officiële website van de Ambassade van Servië kan men een afspraak boeken alvorens een bezoek te brengen

Servische Consul in Antwerpen (Aleksandar Davidovic):⁵⁹

Telefonisch op (+32) 3 449 44 26

Per email davidovic.aleksandar@gmail.com

5.2. Opstarten staatloosheidsprocedure

Indien er voldoende bewijs verzameld werd, kan er gedacht worden aan het opstarten van een procedure om als staatloze erkend te worden.

Kosovo heeft een staatlozenprocedure voorzien in hun wetgeving.⁶⁰

In Servië bestaat er geen vaste staatlozenprocedure, maar zijn er wel bepaalde wettelijke beschermingsmechanismen.⁶¹

Er bestaan twee internationale verdragen inzake staatloosheid: het Verdrag van 1951 betreffende de Status van Staatlozen en het Verdrag van 1961 ter Beperking van de Staatloosheid. Servië ratificeerde beide verdragen,⁶² Kosovo kan dit niet vanwege haar internationale statuut. Kosovo is geen lid van de Verenigde Naties en als staat internationaal onvoldoende erkend en kan bijgevolg geen verdragen ondertekenen.⁶³

In België bestaat het opstarten van de staatloosheidsprocedure uit volgende stappen:

Eerst moet men een verzoekschrift indienen tot erkenning staatloze (art. 632bis Ger.W.). Het verzoekschrift moet ingediend worden bij de familierechtbank, die gevestigd is bij de zetel van het Hof van Beroep in het rechtsgebied waarvan de verzoeker zijn woon- of verblijfplaats heeft of, bij gebrek daaraan, waar verzoeker zich bevindt. De procedure gebeurt op eenzijdig verzoek.

⁵⁸ <http://brussels.mfa.gov.rs/cir/>

⁵⁹ <https://www.belgische-ambassade.com/Ambassade/13641/Servie-in-Brussel>

⁶⁰ Zie: Kosovo: *Administrative Instruction No. 06/2020 for the procedure and criteria of determining the status of the stateless person, the manner of acquisition of the citizenship by the stateless person and the person with refugee status [Serbia]*, 8 februari 2021, <https://www.refworld.org/docid/60215e944.html>

⁶¹ Zie: Statelessness index, Serbia, februari 2023, <https://index.statelessness.eu/country/serbia>

⁶² *Idem*.

⁶³ R. Radovic, *Kosovo and International Legal Personality*, 13 maart 2023, <http://opiniojuris.org/2023/03/13/kosovo-and-international-legal-personality/>

Daarna wordt het verzoek doorgestuurd naar de Procureur des Konings, waar het onderworpen wordt aan een advies van de Dienst Vreemdelingenzaken en een Advies van het Commissariaat-generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen.

Het is dan aan de verzoeker om een negatief bewijs te leveren, namelijk aan te tonen dat deze geen enkele nationaliteit heeft. De verzoeker moet daarbij bewijzen geen toegang te hebben tot een nationaliteit. Daarbij kan die stukken leveren van de persoonlijke situatie en (het gebrek aan) antwoord van aangeschreven ambassades voorleggen.

Voor meer informatie inzake staatloosheid verwijzen we u graag naar de praktische gids van de vzw NANSSEN uit 2020, *Guide pratique sur l'apatridie en Belgique pour les professionnels du droit des étrangers*.⁶⁴

⁶⁴ <https://nansen-refugee.be/2020/12/17/guide-pratique-sur-lapatridie-mise-a-jour/>